

LIETUVIŲ KALBOS EGZAMINAS ŠIANDIEN IR ATEITYJE (2004 m. gruodis)

Pastaraisiais metais dažnai tenka susitikti, kalbėtis su mokytojais, aiškintis dabartinę lietuvių kalbos mokymo padėtį. Šiais mokslo metais apsilankyta bene dešimtyje rajonų, susitikta su keliais šimtais pedagogų, jie išklausti, padiskutuota. Tai sukėlė šiokių tokių minčių, kuriomis, manome, verta pasidalinti su kolegomis mokytojais.

Dabartinė padėtis

Šiuo metu galiojančios programos patvirtintos dviem etapais: pirmiau – XI–XII klasėms, paskui – V–X (labai keista eilės tvarka).

Pagal jas dirbti pradėdama šiais metais, o visiškai prie jų pereinama nuo kitų mokslo metų. Palyginti su ankstesnėmis programomis, kiek smarkiau pasikeitė XI–XII klasių kalbos kursas. Ateinančiais metais turėtų pasirodyti daugelis atnaujintų lietuvių kalbos vadovėlių. Lietuvių kalbos vadovėlis XI–XII klasėms jau pasirodė ir maždaug trečdalis aukštesniųjų klasių mokinių (apie 20 000) pradėjo pagal jį dirbti. Bene radikaliausi kalbos mokymo pokyčiai: žemesnėse klasėse kalbos kultūros mokymas imperatyviai susiejamas su gramatikos mokymu, o aukštesnėse – su praktine kalbine veikla; aukštesnėse klasėse pasirodo teksto lingvistikos elementų. Apie šių naujovių prasmę galima diskutuoti ir rasti įvairiausių argumentų už ir prieš, tačiau šiuo metu tai būtų tik laiko gaišimas – šiaip ar taip programos priimtos ir jų reikia laikytis.

Lietuvių kalbos egzamino tvarka nustatyta bene prieš penkerius metus. Savaime aišku, kad ši tvarka su naujosiomis programomis negalėjo būti derinama. Ministerijos darbuotojų teigimu, 2005 metais ji nesikeičia, tikėtina, kad ir 2006-aisiais nesikeis, nes dar tebegalioja ministerijos pažadas informuoti apie pokyčius prieš dvejus metus. Ar keisis 2007 metais, irgi kyla daug abejonių, nes norint apie pokyčius paskelbti iki 2005-ųjų rugsėjo, diskusija šiuo klausimu jau turėjo būti prasidėjusi. Nebent pokyčiai bus kosmetiniai arba primetami autoritariškai. Tiesa, iš ŠMM pasigirsta balsų, kad užduočių keitimas nesanti paties egzamino kaita. Tada galima paklausti, ar, pavyzdžiui, rašybos užduoties pakeitimas teksto kūrimo užduotimi yra užduoties ar egzamino keitimas. Nuo atsakymo į šį klausimą priklausys, ar bus laikomasi įspėjimo prieš dvejus metus principo.

Prieštaravimai

Susidarius tokioms aplinkybėms, užprogramuojamas gana aiškus brandos egzaminų, programų ir mokymo proceso neatitikimas. Kodėl taip atrodo?

Programos turėtų būti keičiamos ne šiaip sau ir ne iš neturėjimo ką veikti. Naujomis programomis paprastai siekiama taikytis prie pakitusių aplinkos iššūkių, skatinti mokymo šiuolaikinimą, atspindėti ir artinti prie mokyklos mokslo naujoves ir t. t. Lyg ir aišku turėtų būti, kad bent dalis to turėtų atsispindėti ir egzamino turinyje.

Sparnuotas šūkis „Mokomės gyvenimui, o ne egzaminui“, deja, yra tik šūkis be realaus gyvenimiškojo turinio. Gyvenimas, t. y. socialinis užsakymas, tėvėlių (ir mokinių) lūpomis deklaruoja (ir diktuoja) kiek paprastesnį ir primityvesnį turinį: „Mums svarbiausia, kad

sūnelis ar dukrelė kuo geriau išlaikytų valstybinį lietuvių kalbos egzaminą. Jie bus verslininkai, ekonomistai, diplomatai, teisininkai, todėl interpretacija...“ Šis socialinis spaudimas toks didelis, kad jokiomis administracinėmis priemonėmis jokie švietimo skyriai ar ministerijos nieko pakeisti jau negali. Pamokose tai pasireiškia pačiomis atgrasiausiomis mokymo formomis: mokytojai pasakoja, kad XI–XII klasėse kalbos pamokoms skiria po dvi pamokas per savaitę ir jose įnirtingai sprendžia testus arba atlieka su testais susijusius pratimus. Ar tai pakankamas kalbos mokymas? O koks literatūros likimas? Kaip jau sakiau, mokytojai dėl to nekalti – toks socialinis užsakymas. Aišku, yra ir tokių mokytojų, kurie iš tiesų moko gyvenimui, o ne egzaminui, laikosi programos raidės, tačiau ar ne jie paskui stebisi, kad dalis jų mokinių veržiasi pas korepetitorius.

Taip pat nedera pamiršti visiškai pagrįsto ir savaiame suprantamo (nors kai kas to ir nesuvokia) politinio sprendimo – artimiausiu laiku suartinti valstybinės ir gimtosios kalbos egzaminus, t. y. padaryti vieną lietuvių kalbos egzaminą. Tokiame bendrame egzamine literatūros (interpretacijos) dalis iš principo nėra suartinama, vadinasi, formaliai dar laikomas vienu lietuvių kalbos egzaminas neišvengiamai virsta dviem egzaminais – lietuvių kalbos (valstybinis privalomas) ir lietuvių (rusų, lenkų, baltarusių) literatūros (valstybinis / mokyklinis privalomas(?) / pasirenkamas).

Galimos egzamino kaitos kryptys

Iš anksčiau pateiktų minčių turėtų būti aišku, kad egzaminas mokymo procesui daro visada darys tiesioginę įtaką. Todėl egzaminas po programų kaitos turėtų būti keičiamas. Kaitos kryptis galima suformuluoti taip:

- egzaminas, savo turiniu visada būdamas siauresnis už programos turinį, neturėtų sudaryti prielaidų mokymo turiniui siaurinti arba mokymo metodams vienodinti, t. y. mokomajam dalykui primityvinti;
- egzaminas, savo turiniu visada galintis apimti bet kurią programos turinio dalį, turėtų versti mokyti pagal programą visų kalbinės veiklos rūšių ir viso programos turinio.

Pirmosios krypties įgyvendinimas susijęs su labai griežtai fiksuotos ir iš anksto žinomos testo struktūros atsisakymu. Šiandien iš esmės lietuvių kalbos mokymas(is) pakeistas mokymu(si) atlikti tam tikros apimties ir struktūros vadinamuosius testus. Vis dėlto tai nėra tas pats. Apskritai egzamino ir mokymosi „testizavimas“, atrodo, mokymo procesui daro meškos paslaugą (ir ne tik lietuvių kalbai). Nepaisant kalbos sisteminio pobūdžio, jei siekiama kuo plačiau patikrinti visas kalbinės veiklos rūšis, viso egzamino paversti testais nepavyks (pvz., teksto kūrimo užduoties). Viso egzamino pavertimas testais prasmingas tik tokiu atveju, jei visiškai automatizuojamas taisymas ir vertinimas. Tačiau to padaryti su teksto kūrimo užduotimi nepavyks, todėl likusios testų užduotys yra prasmingos nebent tuo, kad mažiau teksto tenka skaityti vertintojams ir vertinimo rezultatai tampa objektyvesni.

Antroji kryptis labiau susijusi su iš anksto žinomų užduočių sąrašu (raidžių įrašymas, skyrybos ženklų dėjimas, klaidingų sakinių taisymas, klausimas apie teksto stilių bei žanrą

ir pan.). Taip pat su nežinia iš kur atsiradusia be galo keista nuostata, kad per brandos egzaminą negalima klausti to, ko buvo mokomasi X ar VIII klasėje. Mokytojas ir mokinys turėtų suvokti, kad teksto suvokimo arba testo dalyje galima paklausti visko iš programos (taip pat gramatikos, leksikos ar fonetikos). Užduočių forma iš anksto neturėtų būti žinoma: juk patikrinti, pvz., ar abiturientas skiria veiksmažodžio formas, galima ir teksto suvokimo užduotyje, ir atskira užduotimi su pasirenkamaisiais atsakymais, ir pagaliau, labai norint, net teksto kūrimo užduotimi. Svarbiausia – mokiniui ir mokytojui pakanka žinoti, kad egzamino turinį gali sudaryti bet kas iš programos. Tai priverstų nuosekliai mokytis viso kalbos kurso.

Vizija

Kaip jau sakyta, humanitarinio dalyko egzamino struktūros begalinis formalizavimas neveda prie gero. Todėl šias egzamino kolizijas reikėtų spręsti gerai įsivaizduojant, ko siekiame išmokyti ir ką norime patikrinti. Įprasta teigti, kad siekiame išmokyti to, ką mums nurodo išsilavinimo standartai ir reglamentuoja bendrosios programos. Tačiau ar daug kas iš mūsų pridėjęs ranką prie širdies galėtų pasidievagoti nenumetęs IS jau po pirmojo puslapio? Šių dokumentų begalinis griozdiškumas (ir tuščiažodžiavimas), atrodo, skirtas tik tam, kad visus kuo labiau supainiotų (pvz., latvių kalbos išsilavinimo standartas telpa į vieną puslapį). Visa laimė, kad logiškai suvokti, ko reikia išmokyti arba ko turi mokinys išmokti per lietuvių kalbos kursą, iš tiesų nėra sudėtinga: brandos atestatą gaunantis abiturientas turėtų *adekvačiai suvokti klausomą arba skaitomą tekstą ir gebėti raštingai kurti rišlią samprotaujamąjį tekstą raštu arba žodžiu* (kalba kaip įrankis) *bei bendrujų programų ribose išmanyti kalbos sistemos dalykus* (kalba kaip pažinimo objektas). Lietuvių kalbos egzaminas vyksta raštu, todėl teksto klausymas ir kalbėjimas nepatenka į egzamino turinį. Lieka trys realiai raštu patikrinami dalykai: *a) parašyto teksto suvokimas, b) teksto kūrimas raštu, c) kalbos sistemos pažinimas*. Taigi mokytojui ir mokiniui yra aišku, kad bus tikrinami būtent šie trys kalbos vartojimo ir pažinimo aspektai (aišku, būtini vertinimo kriterijai, be to, labai padeda ankstesnių egzaminų pavyzdžiai). Tik tokiu atveju pasieksime, kad kalbos mokymas(is) įgytų deramas formas ir apimtų kuo plačiau visas kalbinės veiklos rūšis. Be to, tokia egzamino struktūra puikiai tinka kalbos besimokantiejiems ir kaip gimtosios, ir kaip valstybinės.

Kiekvienam lituanistui turėtų būti aišku, kaip bendriausiais bruožais turi atrodyti teksto kūrimo ir suvokimo dalys, ir tai neturėtų kelti didelių dalykinių ar metodinių problemų – būtent to mokome nuo V klasės. Svarbiausia – sukurti vienodus ir pakankamai išsamius vertinimo kriterijus. Tai sunkus ir labai sudėtingas darbas, pareikalausiantis nemažai laiko. Būtent todėl abejotina, ar bus spėta pasirengti egzamino pokyčiams 2007 metais. Dabartinės teksto skaitymo ir suvokimo užduoties, t. y. apklausos raštu, silpnoji vieta yra ne tik duodamų tekstų vienpusiškumas, bet ir didžiai vienpusiškas užduočių sudarytojų požiūris į patį tekstą. Jis vertinamas tik kaip informacijos šaltinis, bet beveik nevertinama nei loginiu, nei kalbiniu gramatiniu požiūriais.

Bene daugiausia prieštaringų nuomonių iš kolegų tenka išgirsti apie kalbos sistemos pažinimo tikrinimą. Dažniausiai kai kuriuos trikdo šios dalies siaurai suvokiamas turinys.

Galima sutikti, kad atskirų rašybos, skyrybos ir kalbos kultūros užduočių (net jei jos rodo sisteminių dalykų vienokį ar kitokį supratimą) egzamine galėtų nebūti. Iš dalies jos būtų patikrinamos tinkamai parengta teksto kūrimo užduotimi (jei be skyrybos, rašybos ir kalbos kultūros klaidų mokinys kuria rišlų ir pakankamai sudėtingą tekstą pagal tam tikrus iš anksto nustatytus reikalavimus, vadinasi, visa tai lyg moka). Kita vertus, kai kuriuos rašybos, skyrybos ir kalbos kultūros dalykus galima patikrinti ir teksto suvokimo užduotyje klausimais su pasirenkamaisiais atsakymais (tai labai priklauso tiek nuo teksto parinkimo, tiek nuo klausimų formulavimo). Lieka niekaip netikrinami sisteminiai kalbos skyriai – fonetika, leksika, frazeologija, žodžių daryba, morfologija ir sintaksė. Jų tikrinimas gali būti dvejopas. Aiškiausias ir lengviausias mokiniui bei mokytojui – atskiros užduotys su pasirenkamaisiais atsakymais. Antrasis galimas tikrinimo būdas – toliau plėsti teksto suvokimo užduotis ir įtraukti klausimų su pasirenkamaisiais atsakymais iš minėtų kalbos skyrių.

Visa tai leidžia įsivaizduoti egzamino formą ir turinį: apie 1,5 A4 formato lapo samprotaujamojo teksto kūrimas, nuskaitytą ir gautą elektroniniu paštu šį tekstą galėtų taisyti mokytojai savo kompiuteriuose, o teksto suvokimo ir kalbos pažinimo (ne vien kablelių ir nosinių, kaip dabar) pakankamai formalizuotos užduotys patikrinamos automatiškai techninių darbuotojų. Ši sistema, beje, lietuvių specialistų aktyviai diegiama užsienyje, o Lietuvoje šiandien tai, aišku, fantazija, bet viltis...

Antanas SMETONA, Laimutis LAUŽIKAS

Elenos Tervidytės nuotr.

© „Dialogas“